

EGYHÁZ-LÁTOGATÁS

HELYZETKÉP, KÉRDÉSEK, TANULSÁGOK
A VESZPRÉMI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZMEGYE
TEMPLOMAINAK ADATGYŰJTÉSE NYOMÁN

Érseki
KÖNYVTÁR
ÉS LEVÉLTÁR

Veszprém, 2024. szeptember 26.

Szerkesztette:
Jankovics Norbert

Fordította:
Johnson Andrea, Kónya Anna és a szerzők

A kézirat a NKFI-134806. számú („OTKA K”)
Veszprém megyei templomok adatbázisa című
támogatott projekt keretében készült
a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ
közreműködésével.

Felelős kiadó:
Dr. Karlinszky Balázs,
Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár

Tipográfia:
Bucsy Balázs

Nyomda:
OOK-Press Kft., Veszprém
Szathmáry Attila

ISBN 978-615-82516-3-1

TARTALOM

Karlinszky Balázs

BEVEZETŐ.....	7
INTRODUCTION.....	10

KÖZÉPKOR

Papp Attila–Kaszás Zsolt–Látos Tamás–Zsiga Zsolt–

Klembala Zsombor–Buránszki Nóra

VÁLOGATÁS VESZPRÉM VÁRMEGYE EGYHÁZI TOPOGRÁFIÁJÁNAK

ÚJ EREDMÉNYEIBŐL.....15

A SELECTION OF NEW RESULTS FROM THE ECCLESIASTICAL TOPOGRAPHY

OF VESZPRÉM COUNTY..... 29

Takács Ágoston

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK A TIHANYI SZŰZ MÁRIA ÉS

SZENT ÁNYOS BENCÉS APÁTSÁG ALTEMPLOMÁBAN31

ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN THE CHURCH OF THE BENEDICTINE ABBEY

OF THE VIRGIN MARY AND ST. AIGNAN IN TIHANY..... 40

Pátkai Ádám Sándor–Győrffy-Villám Zsombor

SZENTGÁL KÖZÉPKORI TEMPLOMA41

THE MEDIEVAL CHURCH OF SZENTGÁL..... 53

Jankovics Norbert

EGY ÁRPÁD-KORI TEMPLOM ÁRPÁD-KORI BŐVÍTÉSE: A SÁGDÖRGICSEI (ZÁNKA)

TEMPLOMRÓL REKONSTRUKCIÓS KÍSÉRLETÉNEK TANULSÁGAI 55

AN EXTENSION OF AN ÁRPÁD-PERIOD CHURCH: LESSONS FROM THE RECONST-

RUCTION OF THE CHURCH RUINS OF SÁGDÖRGICSE (NEAR ZÁNKA)71

ÚJKOR, LEGÚJABB KOR

Karlinszky Balázs

E SOLIDIS MATERIALIBUS - ZALA VÁRMEGYEI TEMPLOMOK AZ 1778. ÉVI

EGYHÁZLÁTOGATÁS JEGYZŐKÖNYVEKBE77

E SOLIDIS MATERIALIBUS - THE CHURCHES OF ZALA COUNTY

IN THE RECORDS OF THE 1778 CANONICAL VISITATION 88

Fülöp András

HÁROM SÁVOZOTT TEMPLOMHOMLOKZAT

A 18. SZÁZADI VESZPRÉM MEGYÉBŐL101

THREE STRIPED CHURCH FAÇADES

IN EIGHTEENTH-CENTURY VESZPRÉM COUNTY.....119

Nagy Gergely Domonkos

A VESZPRÉMI PIARISTA TEMPLOM STÍLUSA121

THE STYLE OF THE PIARIST CHURCH IN VESZPRÉM133

Hajdók Judit

A ZIRCI-VESZPRÉMI WILDE-ORGONAMŰHELY135

THE WILDE ORGAN WORKSHOP IN ZIRC-VESZPRÉM 149

Pintér Bálint

WAGRAM VAGY WIENERBERGER? SOROZATGYÁRTOTT ÉPÜLETKERÁMIÁK

HATÁSA A RANOLDER INTÉZET ÉPÍTÉSZETI KONCEPCIÓJÁRA151

WAGRAM OR WIENERBERGER? THE IMPACT OF MASS-PRODUCED

HEAVY CERAMICS ON THE ARCHITECTURAL CONCEPT

OF THE RANOLDER INSTITUTE164

Hajós-Baku Eszter

A WEEKEND-KÁPOLNÁTÓL A BAZILIKÁIG - TEMPLOMÉPÍTKEZÉSEK

A BALATON-PARTON A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI IDŐSZAKBAN165

FROM THE WEEKEND CHAPEL TO THE BASILICA - CHURCH

CONSTRUCTIONS ON THE NORTHERN SHORE OF LAKE BALATON

BETWEEN THE TWO WORLD WARS.178

Héczey-Markó Ágnes

VARIÁCIÓK OLTÁRRÁ - A FELSŐÖRSI PRÉPOSTSÁGI TEMPLOM FŐOLTÁRÁNAK

ÁTÉPÍTÉSEI A 20. SZÁZADBAN179

VARIATIONS ON THE ALTAR – 20TH-CENTURY RECONSTRUCTIONS

OF THE HIGH ALTAR IN THE FELSŐÖRS PROVOSTRY CHURCH..... 201

EPILÓGUS

Galamb Zsuzsanna

GALAMB ZSUZSANNA: MŰEMLÉK LESZ?

WILL IT BE A LISTED BUILDING? 205

RÖVIDÍTÉSEK, FORRÁSOK, BIBLIOGRÁFIA.....211

A KÖTET SZERZŐI..... 235

HÁROM SÁVOZOTT TEMPLOMHOMLOKZAT A 18. SZÁZADI VESZPRÉM MEGYÉBŐL

Az alábbiakban három templomhomlokzatot mutatunk be, melyekre a Veszprém megyei templomok adatbázisának anyaggyűjtésekor figyeltünk fel. Egyik templomról sem állítanánk, hogy ismeretlen lenne a szakirodalom előtt, de azzal, hogy építéstörténetüket egymással egybevetve tárgyaljuk, szándékaink szerint új megvilágításba helyezhetjük őket. Bemutatásuk sorrendje a kronológiát – azon belül is az építkezések kezdési időpontját – veszi alapul.

Közülük az első és egyben legjobban feldolgozott a *nagyteveli* római katolikus templom. (1-2. kép) Békefi Remig kutatásaiból tudjuk, hogy Nagytevel a 18. század elejétől a zirci ciszterci apátság birtoka volt, ahol 1725-ben a középkori eredetű templom¹ felhasználásával alakítottak ki templomot a Szentháromság tiszteletére.

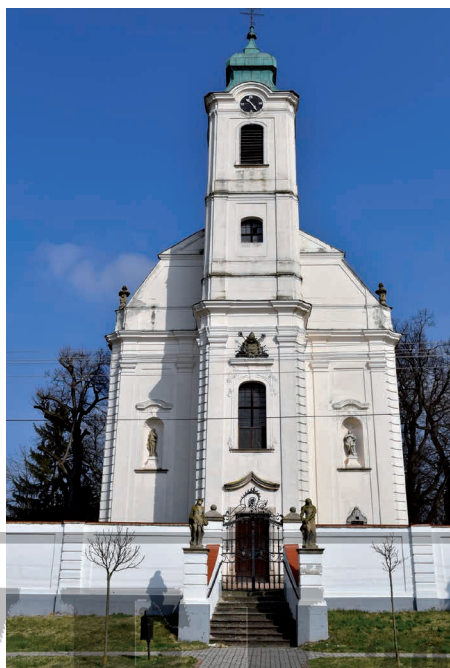
Ezt 1749-ben bővíteni kellett, ezzel együtt hamarosan kicsinek bizonyult, így egy új templom emelését határozták el. Az új Szentháromság-templom helyét 1769-ben jelölte ki Haschke Konstantin apát, majd 1771-ben megtörtént az alapkő-letétel is. Az építkezést Zirc és az újkori anyamonostora, Heinrichau apátsága közösen finanszírozta, a helyszíni munkálatokat a Historia Domus adatai szerint Reindl Antal, majd halála (1770?) után Reindl András vezette. A templom felszentelésére 1775-ben került sor, amint azt a diadalív belső és külső oldalán egy-egy kronosztikonba foglalt évszám alapján már régóta ismeri a kutatás.² A berendezést készítő mesterek közül többről (egy Kraus nevű sziléziai festőről, illetve Polinger Ignác pápai festőről) is maradt fenn adat.³ 1779-ben a zirci apátság által emelt és „gondosan ápol” templomnak mondják, hat oltárral és más berendezéssel gazdagon felszerelve.⁴

¹ PFEIFFER, 1947. 140.

² BÉKEFI, 1896. 386–387., AGGHÁZY, 1937. 30.

³ BÉKEFI, 1896. 387., AGGHÁZY, 1937. 30., 48., 81–87., Cs. DOBROVITS, 1983. 15., 94. A templom freskóiról: NAGY, 2019. 300–305. A templomról Balázsik Tamás készített építéstörténeti tudományos dokumentációt: MÉM MDK Tervtár ltsz. 48423.

⁴ VFL I. 1. 8/12. Visitatio Canonica 1779. 330–331.

1. kép: Nagytevel, r. k. templom (fotó: Fülöp András, 2024)

A nagyteveli templom főhomlokzatán többek között a sarkok sávozásos megoldása alapján Aggházy Mária már 1937-ben felhívta a figyelmet a morvaországi származású építész, Fellner Jakab (†1780) szerzőségére, miszerint a két Reindl csak építőmester lett volna.⁵

Akkor már rendelkezésre állt Lukcsics Pálnak és Pfeiffer Jánosnak a veszprémi vár 18. századi történetéről írt alapműve, amely a dunántúli Fellner-életmű tekintetében is megkerülhetetlen adatokat tartalmaz.⁶ Az építész iránt a 20. század közepén élenkült meg igazán az érdeklődés, elsősorban Révhelyi Elemér munkásságának köszönhetően.⁷ Ennek nyomán a 20. század közepétől sok (sőt túl sok) templomot, városi lakóházat kötöttek Fellnerhez, különösen Heves megyében, ahol az Esterházy Károly által épített egri Lyceum (1762-1782) hatása elvitathatatlan.⁸ Nem sokkal ezután az átfogó levéltári előmunkálatokon alapuló, Heves megyei műemléki

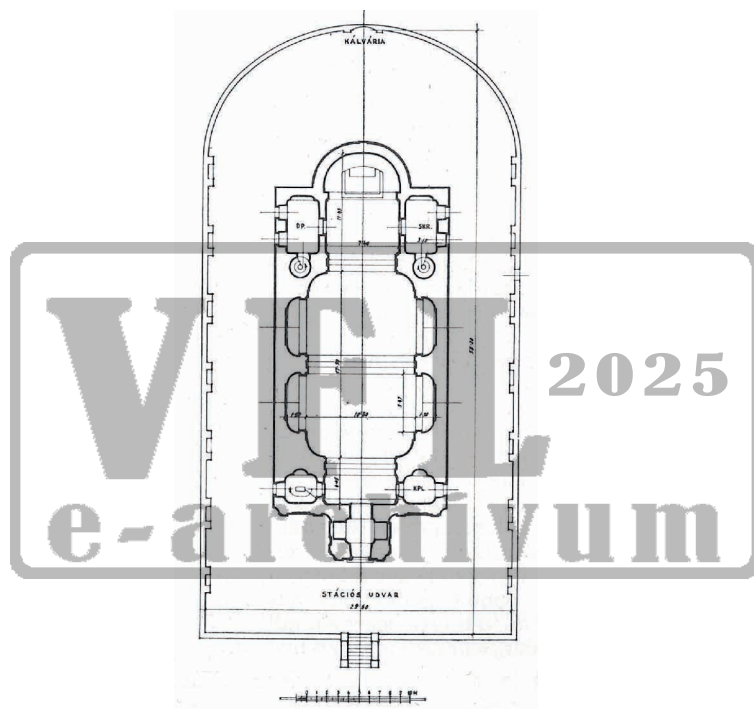
⁵ AGGHÁZY, 1937. 48–49.

⁶ LUKCSICS–PFEIFFER, 1933. 195–228.

⁷ RÉVHELYI, 1988. 13.

⁸ A teljesség igénye nélkül: SZMRECSÁNYI, 1937. 132–138., EGER VÁROSKÉPI... 1951. 1,5, 8. stb.

topográfia révén árnyaltabbá vált a kép.⁹ A fellneri életmű vizsgálatának egyik központi témája kimondva-kimondatlanul a körül forgott, hogy a rá jellemző építészeti stílus mennyiben saját invenció, és mennyiben merített mintakönyvekből vagy más építészekről.¹⁰ Világossá vált az is, hogy, számos épület nem magához Fellnerhez köthető, hanem pallérjai vitték tovább a stílust.¹¹ Fellner korai munkásságát nem részletezzük,¹² hiszen esetünkben az életmű későbbi évei látszanak érdekesnek, a helyi mesterek szerepére azonban alább visszatérünk.

2. kép: Nagyteveli, r. k. templom, alaprajz (AGGHÁZY, 1937 nyomán)

⁹ Soós, 1967. 314–315.

¹⁰ Csak néhányat említünk a fontosabbak közül: VÖR, 1960. 267–268., VÖR, 1970. 56. HMM I. 192–200., VÖR, 1979. 196–198., 203–206., Cs. DOBROVITS, 1983. 26, 43–51.; LUDÁNYI, 2016.

¹¹ Egercsehi (id. Zwenger József) és Andornaktálya: HMM I. 423., 379–380. kép és 486–487., 470. kép

¹² Mór, Lamberg-kastély: Cs. DOBROVITS, 1983. 77., Tata, Esterházy-kastély: HARIS, 2008. 176–183., JANKOVICS, 2022, 115., Gyöngyös, kvartélyház (adatok két, másoktól mintául kapott tervre): LUKSICS–PFEIFFER, 1933. 217–218., HMM I. 196, 284., VÖR, 1982. 282, 84. j., Cs. DOBROVITS, 1983. 78, továbbá 115. és 167. j.

Nagytevel esetében a Fellner-attribúciót újabban Haris Andrea is elfogadta, aki a Győr megyei gyömörei templommal kapcsolatban felhívta a figyelmet arra, hogy a sávós homlokzat Fellnernél a földszinti falfelületek és az emeleten az épületsarkok kiemelésére szolgált. Ahol ez a homlokzat egészére kiterjesztve köszön vissza, ott inkább egy Fellnert követő, a homlokzatarcitektúrát „félreértő” helyi mesterre érdemes gyanakodni. Gyömörén ezen túlmenően árulkodó a homlokzati plasztika végtelenül szegényes megoldása, illetve hiánya.¹³

Ehhez csak annyit lehet hozzátenni, hogy Fellnernél sem ismeretlen a sávós homlokzat kiterjesztése nagyobb és emeleti homlokzatszakaszokra, de minden esetben egy nagyobb épület kitüntetett pontján, egy homorú íves falifülkében elhelyezett nagy ablakkal vagy kapuval (*porte cochère en niche*) kombinálva. Ilyen az egri Lyceum csillagvizsgáló tornya vagy a veszprémi püspöki (ma érseki) palota főhomlokzatának középizalitja. A helyi mesterek azonban csak ezt a leglátványosabb elemet emelték át és alkalmazták templomokra, kevésbé a szerkezetre utaló, következetes homlokzattagolást. A jelenség, úgy látszik, nemcsak Heves megyében érhető tetten, hanem ugyanúgy játszódtott le az Észak-Dunántúlon is, amin nem is kell csodálkoznunk, ha azt látjuk, hogy a Győr megyei gyömörei templom tervét ma egy egri levéltár őrzi. Ami pedig a homlokzatarcitektúra részletezettségét, kidolgozottságát illeti, óvatosságra int a nagyvesztergári templom esete, amelyről – Fellner aláírásával – terv is maradt fenn. A rajz egy meg lehetőségen egyszerű, majdhogynem díszítetlen architektúrát mutat, sávózás nélkül.¹⁴ Úgy látszik tehát, hogy egy építészeti terv sem függetleníthető attól, hogy a megbízó mennyi anyagi forrást tudott az adott templomra fordítani. Itt nemcsak az épület méreteire gondolunk, hanem a részletmegoldásokra, a homlokzatarcitektúra finomságára is, ha azok kivitelezése meghaladta volna az épített anyagi lehetőségeit.

A nagyteveli példa tanulsága az, hogy egy kőművesmester dokumentálható működése (ott Reindl Antalé) nem okvetlenül a terv értelmi szerzőjét, azaz az építész takarja.¹⁵ Ez még Gyömörére is igaz lehet, hiába maradt fenn róla Reindl Antal által szignált terv, teljes bizonyossággal nem mondható ki – legfeljebb valószínűsíthető –, hogy ő tervezte.¹⁶

A második példánk a *várpalotai* Szűz Mária Mennybevétele római katolikus templom. (3. kép)

¹³ HARIS, 2020. 208–210., vö. még: HMM I. 390–391, 486–490., 468–469. kép. A „fellneri” homlokzatok szerintünk legszemléletesebb példája az egri volt nagypréposi palota logikus és szellemes homlokzattagolása (vö. még: SZMRECSÁNYI, 1937. 138, 274.)

¹⁴ AGGHÁZY, 1937. 46.

¹⁵ HARIS, 2020. 201. 1. kép., vö. HMM I. 486–487., 468–469. kép.

¹⁶ HARIS, 2020. 202., 210., 1. kép

3. kép: A várpalotai r. k. templom oldalhomlokzata (fotó: Fülöp András, 2023)

Az itteni plébániatemplom középkori előzménye nem ezen a helyen, hanem a várban keresendő. Már Gergelyffy András kutatásai rávilágítottak arra, hogy a vár keleti szárnya alatt elkülöníthető egy korai kápolna és sekrestyéje.¹⁷ Amint arra László Csaba rámutatott, nem zárható ki, hogy kezdetben ez volt a település plébániatemploma, ami csak később épült össze a 14. századi eredetű palotával.¹⁸ A középkori kápolna szentélye és sekrestyéje a későbbi építkezések következtében nagyrészt elfalazásra került. Miután a Zichyek Palota birtokába kerültek, és hozzáláttak a vár korai barokk átépítéséhez, 1699 és 1702 között egy új kápolnát alakítottak ki, szintén a keleti szárnyban.¹⁹ E „várkápolnáról,” melynek titulusa Szűz Mária Mennybevétele volt,²⁰ többször is feljegyezték, hogy a plébániatemplom funkcióját is ellátta.²¹

Az 1770-es évek első felétől megszorodnak az adatok e kápolna rossz állapotára vonatkozóan,²² ezért a palotaiak a Helytartótanácsához fordultak anyagi segítségért egy vadonatúj templom építéséhez. Egy kései, az építkezés történetét összegző irat egyik (később áthúzott) szövegrésze szerint a helyi

¹⁷ GERGELYFFY, 1967–1968. 131–132., 127–129. kép.

¹⁸ Ez esetben a szentély és a sekrestye egyszer hornyolt bordái egy másodlagos boltozás eredményei lennének. LÁSZLÓ, 1992., 185., 17. j., LÁSZLÓ, 2006. 4. j. A kápolna és az egyéb „korai” épületek 15. századi alaprajzi összefüggéseire újabban: NAGY, 2021. 47., 49.

¹⁹ GERGELYFFY, 1967–1968. 140., 143. kép.

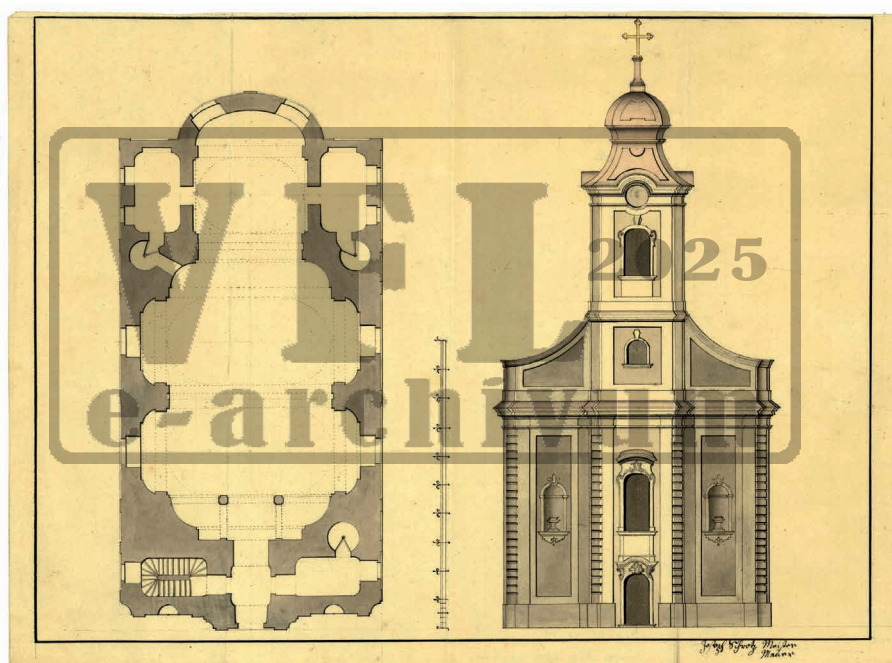
²⁰ VFL I. 1. 8/6. Visitatio Canonicae, 1747. 253–254.

²¹ ACP 7. 183.

²² ACP 7. 186,

lakosok *sine consensu Domini* folyamodtak a Helytartótanácsához.²³ Mária Terézia kedvező válasza 1775 júniusában meg is érkezett, csupán egy új telek kijelölését kérte a helyiektől. Tanulságos, hogy az uralkodó határozatát Josephus Gaszner kancelláriai titkár mellett bizonyos Bajzáth József jegyezte,²⁴ aki ekkor még csupán egy távoli dalmát sziget címzetes püspöki címét viselte, és ami fontosabb, emellett valóságos belső titkos tanácsos és alkancellár is volt. Ez utóbbi pozíciójából adódóan tehát már ekkor megismerte a palotaiak ügyét.

A Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára őriz egy Palotára vonatkoztatott templomtervet is, ami egy alaprajzot és főhomlokzatot foglal magába. (4. kép)

4. kép: Egy Várpalotára vonatkoztatott terv 1775 tájáról
(MNL VeML XV. 180 Tr. 19. nyomán)

A levéltárban 1775-re datált terven egy bizonyos Joseph Schrotz *Meister Maurer* aláírását látjuk.²⁵ Úgy tűnik, ez egy meg nem valósult (vagy nem

²³ VFL I. 1. a. 6. Acta parochialia 8/144.

²⁴ ACP 7. 184., 186.

²⁵ MNL VeML XV. 180. Tr. 19. Itt köszönöm meg Galamb Zsuzsannának a német szövegrészek olvasatában nyújtott segítségét.

itt megvalósult) terv, hiszen közte és a mai várpalotai templom között szembeötlő a különbség. Egyező vonásként legfeljebb a szentély két oldalán tervezett egy-egy emeletes oldalteret regisztrálhatjuk, az onnan kiinduló két csigalépcsőt (az egyik a szószékhöz, a másik feltehetően az oldaltér feletti oratóriumra vezetett), továbbá a főhomlokzat terébe behúzott tornyot. Minden másban eltér, azaz a terven nem a mai várpalotai templomot látjuk. Szempontunkból viszont lényegesebb, hogy az alaprajza megegyezik a nagyteveli sémával (2. kép).

Ehhez járul még a tervezett főhomlokzat rajza is. A torony szakaszán többségükben kosáriréses nyílások találhatók egymás fölött, a torony két oldalán a szokványosnak mondható egy-egy félköríves záródású szoborfülke látható. A tornyot, illetve a főhomlokzatot a sarkokon homorú ívesen lekerekített, mély nutozással kialakított sávozás keretezi, hasonlóan a nagyteveli homlokzathoz. A terv léptékéből adódóan csak jelzésszerűen ábrázolja a nyílások körüli díszítéseket – így pl. a nyílásszemöldökök virágdíszes megformálását²⁶ –, így nem tudjuk, hogy ugyanazt a finom kidolgozottságot mutatta volna-e, mint a nagyteveli templom. Joseph Schrotz azonos lehet azzal a veszprémi Schratz József építőmesterrel, aki költségbecslést készített a márkói templom évtizedekkel korábban elkészült részére vonatkozóan, és talán benne tisztelhetjük az 1782 táján hozzátoldott torony mesterét is.²⁷ Ugyanő a tihanyi apátság számára majorsági épületeket emelt 1787-ben,²⁸ illetve a veszprémi várban 1793-ban Kovács Ferenc mérnök tervei alapján (át)építette a börtönt a vármegyeház telkén.²⁹ Pályafutása alapján, különösen annak kezdetén, egy egyszerű kőművesről beszélhetünk, így itt is kétséges, hogy a terv tényleg tőle származik-e.

1776 márciusában Dravecz József általános káptalani helynök már azt jelentette az uralkodónak, hogy minden készen áll, küldi a költségvetést, amit egy székesfehérvári *Maurer Maister* – nevét a forráskiadásban Johan Verschafternek oldották fel – készített.³⁰ A kőműves neve Koppány Tibor szerint valójában Johan Kerschhoffer,³¹ akiről tudjuk, hogy 1743-ban nyert polgárjogot Székesfehérváron,³² ahol számos nagy építkezést jegyzett.³³

²⁶ Vö. még Cs. DOBROVITS, 1983. 77. is, mint „fellneri” motívumra.

²⁷ VFL VIII. 31. I. 41. Pfeiffer-cédulák, Márkó. A torony költségeit többen, köztük Dravecz József finanszírozták. A toronyablakok köténycinek megoldása arra utal, hogy az építőmester előtt nem volt ismeretlen az akkor már csak néhai Fellner Jakab munkássága.

²⁸ KOPPÁNY, 1993. 54.

²⁹ LUKSICS–PFEIFFER, 1933. 116–117.

³⁰ ACP 7. 186.

³¹ KOPPÁNY, 1992, 126. j.

³² BONOMI 1944–1945. 309. Az adatot Bartos György kollégámnak köszönöm.

³³ Székesfehérvár műemlékei 60–61., 287.

A Verschafterre vagy Kerschhofferre vonatkozó adat az Acta Cassae Parochorum forráskiadványának köszönhetően közkinccsé is vált, ami a fehérvári kőművest a várpalotai templom tervezőjévé avatta. A forráskiadványból azonban az is kiderül, hogy a költségvetéshez terv is tartozott,³⁴ amit már nem övezett akkora figyelem. Pedig a terven, eltérően a mai templomtól, egy kívül sokszögzáródású, belül íves szentélyű templomot látunk, mindössze egy sekrestyével, oratórium nélkül. (5. kép)

5. kép: A várpalotai templom meg nem valósult terve 1776 körül
(HU MNL OL C 38 Dioec. Veszpremiensis No. 14. nyomán)

A részletek sem egyeznek, így pl. lant alakú ablakokat jelölnek, miközben ilyenek nincsenek a ma ismert templomon. Hiába van tehát írott forrás a fehérvári kőművesmester költségvetésére, egyelőre úgy látszik, hogy még

³⁴ HU MNL OL C 38 (Dioec. Veszpremiensis No. 14.)

a Schrotz által aláírt tervből is több elem (a szentélyhez két oldalról kapcsolódó emeletes oldalterek elrendezése) valósult meg, mint a Kerschhoffer-féle rajzból.

Gondolatmenetünkben csak mellékszál, hogy a fehérvári kőművesmester által készített terven – a főhomlokzat padlásszinti ablakát keretező, pilasztereken, illetve a torony külső pozitív negyedkörívesre lekerekített sarkain – is felbukkan némi sávozás. A tagozaton jelentkező sávozás elvéte Fellnernél is előfordulhat,³⁵ ám ez esetben épp onnan hiányzik, ahová kíváncsogna, nevezetesen a földszinti és karzatszinti homlokzatról. Ha valahol, akkor itt beszélhetünk a „fellneri” homlokzatarcitektúra félreértéséről, már ha a terv szerzője egyáltalán őt akarta másolni. A fehérvári kőműves számára ugyanis más előképek is rendelkezésre állhattak; elég, ha az 1771-től rendszeresített kamarai típustervek egyikére gondolunk.³⁶

A tervhez tartozó költségvetés jelentősége számunkra nem is maga a tervrajz, hanem az ügyintézésben részt vevő Dravecz József veszprémi általános káptalani helynök³⁷ személye, aki félig-meddig hivatalból működött közre a palotaiak ügyintézésében. Közismert, hogy a veszprémi püspökség és apparátusa már Koller Ignác püspök regnálásától fogva jelentős építkezéseket folytatott a veszprémi várban, gondolunk itt a püspöki (ma érseki) palotára (1765–1776),³⁸ az ún. aggpapok házára (1770–1778)³⁹ vagy a nagyszeminárium épületére (1773–1782)⁴⁰, csak hogy hármat említsünk a biztosan Fellnerhez kapcsolható épületek közül. Közülük a legkésőbbi a nagyszeminárium, amelynek alapkövét maga Dravecz József tette le. A nagyszeminárium teljes befejezése már Bajzáth József veszprémi püspökségének idejére (azaz 1777 utánra) esett, aki Draveczet általános püspöki helynökké nevezte ki.⁴¹ A szakirodalomban magának Dravecznek a saját, 1769 és 1775 között épült várbeli kanonoki házat is emlegetik úgy, mint amit Fellner tervezett,⁴² igaz, csak stíluskritikai megfontolásból, írott forrásokkal tudomásunk szerint nem támasztható alá. A kapu címeres zárókövén látható évszám szerint az építőmesteri munkálatok már 1773-ban befejeződtek. Dravecz és Fellner között a személyes ismeretség tehát okkal feltételezhető, ami a Schrotz kőműves által aláírt tervvariáns „fellneri” vonásaira is magyarázatot adhat.

³⁵ Mór, Lamberg-kastély, középrizalit, emeleti rész (1761–1762)

³⁶ Cs. DOBROVITS, 1983. 37. kép, KELÉNYI, 1978. 4., 14. kép.

³⁷ PFEIFFER, 1987. 90–92.

³⁸ LUKSICS–PFEIFFER, 1933. 128–134.

³⁹ LUKSICS–PFEIFFER, 1933. 147–151.

⁴⁰ LUKSICS–PFEIFFER, 1933. 154–157.

⁴¹ PFEIFFER, 1987. 90–92.

⁴² LUKSICS–PFEIFFER, 1933. 176–177., PAPP, 2010. 177–179.

Bajzáth József szerepe sem elhanyagolható a várpalotai építkezésekben. A templom szentélyének zárófalában található egy feliratos kőtábla. Felette, a tábla középtengelyében – másodlagosan – egy meglehetősen lekopott középkori konzolt helyeztek el, amely eredetileg talán egy szárnyas angyalfőt ábrázolhatott. Maga a felirat egy fektetett téglány alakú, tagolatlan, a sarkokban negyedkörívesen lekerekített szalagkeretes mezőben helyezkedik el. Szövege nem ismeretlen a helytörténetírás előtt,⁴³ érdemes azonban újra szemügyre vennünk: *EX CAELO CEPIT EX / ORDIVM A(NNO) D(OMINI) 17[7]7 / MEN[SIS] MAR[TII] / A[SSUMPTAE] B(EATAE) M(ARIAE) V(IRGINIS) / I(---) C(---) A(---) H(---)* (1777). A felirat több helyen is sérült, de a biztonsággal feloldható része („a Mennyből kapta a kezdetet”) Máriára vonatkozik, akinek tiszteletébe a templomot ajánlották. Feliratunk már önmagában is egy kronosztikon (1777), de a dátumot utána a biztonság kedvéért még számok formájában is felvésték. Elképzelhető, hogy ugyanezt a szöveget a templom egy másik, kitüntetett pontjára (pl. a diadalívre fel-festve) is szánták, immáron szabályos kronosztikon formájában.

Az események időrendjéből következően a tábla bizonyára az alapköletételhez köthető, még ha arra nem márciusban, hanem április 7-én került is sor.⁴⁴ A táblán olvasható *I C A H* rövidítés feloldása számunkra még kérdéses, ám itt felvetjük, hogy a betűket nem Bajzáth József valamely udvari címéből (pl. Intimus Consiliarius Actualis Hungaricus) kell-e levezetnünk. Bajzáthot az uralkodó 1777. február 1-én nevezte ki veszprémi püspöknek, tehát már ekkor tudta, hogy pályafutása ebben az egyházmegyében fog folytatódni. Ugyanakkor a pápai kihirdetésre csak május 12-én került sor, püspöki széket pedig augusztusban foglalta el,⁴⁵ tehát az alapkö letételekor még csak az udvari címét viselhette.

Az építkezéseket – immáron a Zichy- uradalom tudtával – meg is kezdték, mégpedig a szentély felől, Fehérvárról hívott kőműves- és ácsmesterekkel (*cum magistris murariorum et asciariorum Alba-Regali evocatis*).⁴⁶ Azt, hogy név szerint kinek a terve alapján dolgoztak, azt sajnos nem tudjuk. Hajas István plébános későbbi feljegyzése szerint készült egy második (illetve szerintünk harmadik) terv, amely a szentély formájában már meg-egyezik a megépült templommal (*delineatio secundum, quam sanctuarium templi actu iam stans*), de nevet nem említ.⁴⁷ Nem lehetett a Schrotz által-szignált terv, hiszen az, mint láttuk, nem (itt) valósult meg. Nem lehet

⁴³ SZÍJ, 1960. 408–409., SZÍJ, 1965. 50–52. kritikája: BENDA, 1968. 297. A templom déli falában volt egy feliratos római kő is: SZÍJ, 1960. 408., RIU 6. No. 1415.

⁴⁴ PFEIFFER, 1987. 91–92.

⁴⁵ PFEIFFER, 1987. 14.

⁴⁶ VFL I. 1. a 6. Acta parochialia 8/144.

⁴⁷ VFL I. 1. a 6. Acta Parochialia 8/144.

Kerschoffer már ismertetett terve, de lehet, hogy Kerschhoffer készített egy újabb tervet, és erre vonatkozik a fehérvári illetőségű mesterekre utalás, de természetesen egy másik fehérvári csapat is szóba jöhet.

A várpalotai építkezés egy ideig rendben haladt. 1778 decemberében Hajas István plébános már az újonnan felépített (*neoerecta*) templomon elhelyezendő kereszt megáldására kapott jóváhagyást.⁴⁸ Az 1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv, amellyel, hogy megemlékezik az aládúcolt régi kápolnáról, az épülő újról is, miszerint *nova nunc erigitur, hactenus surrexit sumptibus Ecclesiae plebe catholica vecturas et manuales operas administrante*.⁴⁹ A templomot ezután használat alá szándékoztak venni. Adorján plébános 1782. július 18-án arról számolt be, hogy az épület oly mértékű befejezettségig jutott (*ad tantum perfectionem perduximus*) hogy reményeik szerint a közelgő Mária-ünnepen már alkalmas lesz igehirdetésre.⁵⁰

Ha így is volt, ez csak egy részleges használatba vétel lehetett. 1785. szeptember 20-án ugyanis egy helyszíni vizsgálat lefolytatásáról olvasunk, amit a nemrég épülni kezdett (*recenter aedificari coepta*) templomnál rendeltek el,⁵¹ azaz újabb munkák indultak meg az épületen. Ezt megerősíti egy, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltárában őrzött terv.⁵² (6. kép)

Egy 1785-re datált átépítési rajzról van szó, amin a sokszögzáródású szentélyt, a két oldalteret már meglévőnek tüntetik fel, ami – összhangban az eddig leírtakkal – meg is egyezik a mai állapottal. Az oldalterekből vezető csigalépcsőket sárga színnel, azaz bontandónak jelölték. Mindent, ami ettől a főhomlokzat felé esik, viszont újonnan építendő, vörös színnel ábrázoltak. Ez utóbbi is már a ma ismert, tehát megépült állapotot mutatja, a torony helye került kissé beljebb, a templom terébe bevonva. Az oldalhomlokzat is lényegében a mai nyílásrendszert idézi (az ablakok részleteiben minimális különbséggel). Érdekesség, hogy a torony tetősík fölé emelkedő részét az oldalhomlokzati terven nem jelölték, noha az alaprajz szerint templomon belülre és a padlástérbe eső falait felhúzni tervezték. A felépítménnyel tehát eleinte – talán pénzhiány miatt – nem számoltak. A főhomlokzat rajzát nem ismerjük, így nem tudjuk, hogyan állt a sávozás vagy a nyílásformák kérdéséhez. Annyit biztos, hogy a torony végül megépült, de ma sávozás nélküli, akárcsak a templom többi része, azaz az építők lassan, de biztosan eltávolodtak a Schrotz-féle kiindulási tervtől.

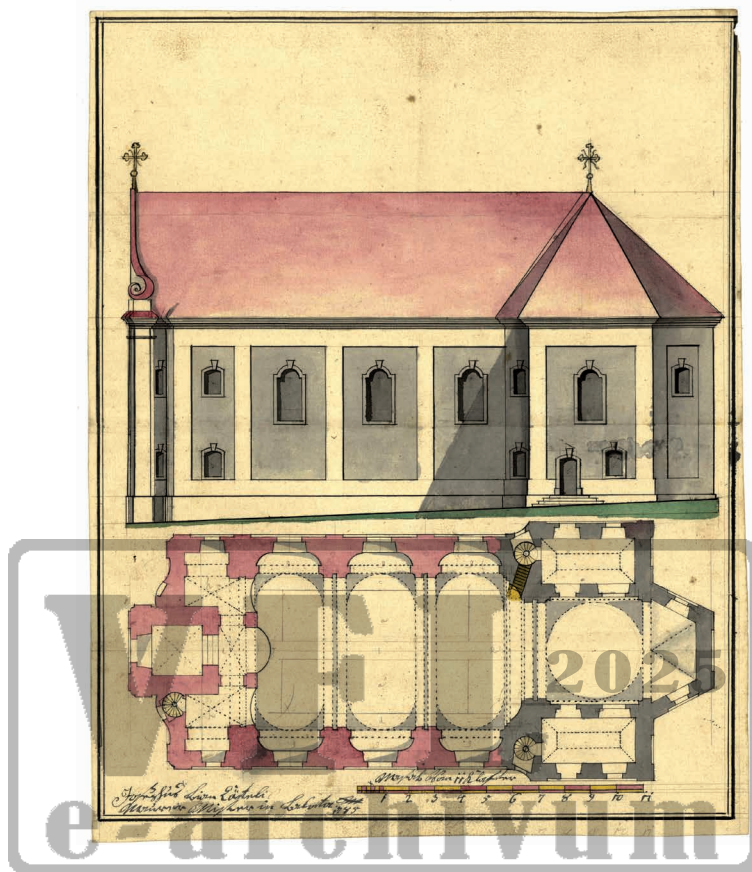
⁴⁸ VFL I. 1. a 6. Acta parochialia 6/194.

⁴⁹ VFL I. 1. 8/12. Visitatio Canonica 1779. 81.

⁵⁰ VFL I. 1. a 6 Acta parochialia 8/138.

⁵¹ VFL I. 1. a 6. Acta parochialia 8/143.

⁵² MNL VeML XV. 18a Tr. 27.

6. kép: A várpalotai templom átépítési terve 1785 táján
(MNL VeML XV. 18a Tr. 27. nyomán)

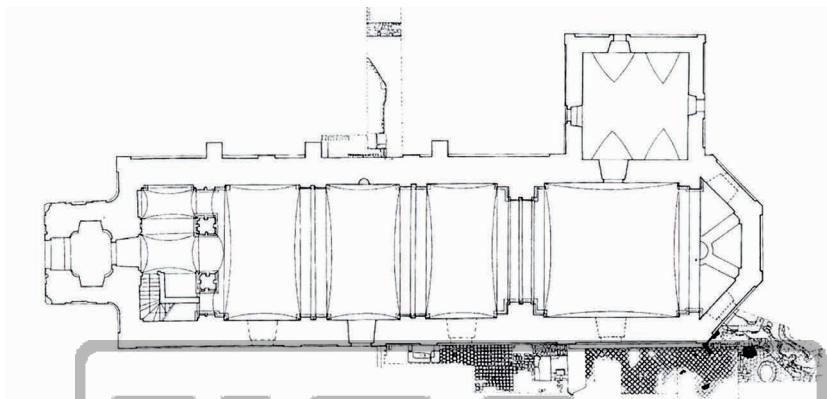
A rend kedvéért megjegyezzük, hogy ezen az átépítési és befejező terven bizonyos Josephus Bian Gortelli *Maurer Meister* neve található. Aláírását több, majorsági épületre vonatkozó terven is olvashatjuk, mindegyik esetben a Zichy család volt az építtető.⁵³ Gyanítható azonban, hogy ez esetben sem a tervező aláírását látjuk a rajzon. 1786-ban ugyanis a püspök a Helytartótanács részére tájékoztatást küldött bizonyos *Kitzling architectus* ügyében tartott, a palotai templom építményével kapcsolatos helyszíni szemléről. A szöveggörnyezetből úgy látszik, hogy ő a Helytartótanács vagy a Kamara által delegált mérnök volt.⁵⁴ A templom legkésőbb 1804-ben már állt,

⁵³ MNM OL S 17 No. 140/1-2., No. 118.

⁵⁴ VFL I. 1 a 6. Acta parochialia 8/145; vö. még VFL I. 1. 39 h. Protocolla vicarialia II. 245. is.

a berendezéssel együtt; ekkor készült Franz Xaver Bucher fő- és mellékoltárképe (mindkettő elveszett).⁵⁵

A harmadik példánk is egy jól ismert templom, nevezetesen a *városlódi*, amely a középkori lövöldi karthauzi kolostor templomának átépítésével jött létre.⁵⁶ (7. kép)

7. kép: A városlódi kolostor és templom kutatási alaprajza
(CSENGEL–GERE, 1996. nyomán)

A lövöldi karthauzi kolostor a középkori építészettörténetünk közismert és kiemelkedő alkotása. Németh Péter kutatásaiból ismert, hogy a kolostort 1346-ban alapíthatta az uralkodó, a következő évben a kolostor már Tapolca birtokosaként tűnik elénk. 1369-ben még a kolostoron dolgozó kőcsiszolók és kőfaragók hatalmaskodására van adat, tehát az építési munkálatok ekkor még folytak. A kolostor alapítólevele csak ezután, 1378-ban született meg.⁵⁷ Az épületegyüttes történetének nevezetes eseménye kötődik az 1480-as évhez, amikor is a „lövöldi Corvina” könyvtáblája szerint Beatrix királyné a kolostorban tartózkodott, amely számára utóbb adományt tett.⁵⁸ A feltárásokon előkerült későgótikus kőfaragványok legkorábban ehhez az átalakításhoz köthetők.⁵⁹ Egy 1521-es keresztelőmedence-töredék, illetve más, ásatásokból származó reneszánsz faragványok már a kolostor újabb, 16. század eleji építkezéseire utalnak.⁶⁰ Az épületegyüttes 16. század eleji

⁵⁵ SERFŐZŐ, 2010. 70. j.

⁵⁶ MRT 2. 48/1.;

⁵⁷ NÉMETH, 1993–1994. 370–371.

⁵⁸ NÉMETH, 1993–1994. 373.

⁵⁹ KOPPÁNY, 1967. 146., KOPPÁNY, 1984. 190., ZSIRAY, 1978., 3. kép., PAPP, 405–413.

⁶⁰ PAPP, 2004. 405–406.

állapotáról ismerünk egy ábrázolást, melyet Nürnbergben őriznek.⁶¹ 1527-ben az ún. Karthauzi Névtelen valószínűleg itt fejezte be a magyar nyelvre fordított prédikáció- és legendagyűjteményét (Érdy-kódex).⁶² 1531-ben erősítették a kolostort, majd 1552-ben – hasonlóan a nagyvázsonyi vagy a táoldi pálos kolostorhoz – a magyarok felrobbantották, nehogy a török erősítésként használhassa.⁶³ Kőfaragvány-anyagának jelentős részét széthordták, a környező házakba beépítették, bár többet közülük már Rómer Flóris is ismert, illetve lerajzolt.⁶⁴

A kolostor pusztulása kevésbé érintette a templomot. Amint arra Németh Péter, majd Csengel Péter és Gere László kutatásai rávilágítottak, kolostortemplom felmenő falakban megtalálható a mai Szt. Mihály plébániatemplomban, kontúrjaik (a sokszögzáródású szentély és a vele megegyező szélességű hajó) megegyeztek, kivéve a barokk kori tornyot. A padlástérben a gótikus kolostortemplom boltozatának felfutó tagozatai láthatók, déli hajófalon pedig négy középkori, egykor mérműves ablak maradványa került elő a falkutatás során. Körülöttük egyenetlen felületű, kanálhátal simított vakolatot találtak, amely „megszakítás nélkül” kapcsolódott az ablakok kereteléséhez.⁶⁵ A szentély ablakait a 15. sz. végén-16. sz. elején megnagyobbíthatták. A templomhoz egykor kapcsolódó kis kerengő (alsó-kolostor) északi folyosójáról nyíló két elfalazott kapu nyomai jelentkeztek, továbbá ma is látható egy kőkeretes falfülke. Előkerültek a kerengő boltozatának barokk korbán kifoltozott lenyomatai is. A kerengő járószintje sokkal mélyebben volt a mainál, amit a feltárt, nívósan kialakított középkori téglaburkolat is mutat. Utólagos, de még középkori az a sokszögű szentélyzáródás, ami az egykori keleti szárny északi végében, a templomhoz ízesülő helyiséghez, feltehetően káptalanteremhez kapcsolódott kelet felől.⁶⁶ A későbbi évek kutatásai során az északi oldalon egy oldalkápolna került elő, illetve további régészeti megfigyelések alapján jelölték ki burkolatban a kis kerengő nyugati szárnyának ma látható alaprajzát.⁶⁷

A középkor után a veszprémi püspökök lettek a templom kegyurai. Őket, a szokásos templomépítési, -fenntartási kötelezettségük mellett nyilvánvalóan befolyásolta az épület előtörténete is. Az eddigi kutatások szerint

⁶¹ Az ábrázolás jó minőségben közölve: CSENGEL–GERE, 1. kép.

⁶² OSzK MNy 9.

⁶³ NÉMETH, 1993–1994. 374.

⁶⁴ MÉM MDK Tudományos Irattár, Rómer-jegyzőkönyvek. 6/31–32.

⁶⁵ Ezzel szemben a közölt fotók egyikén egy, a gótikus ablakok kávájába beforduló simított felület látszik, amely éles metszéssel vált át egy höbörcsös jellegű, de legalábbis durva felületű vakolatba. (CSENGEL–GERE, 1996. 72. vö. 20. kép)

⁶⁶ CSENGEL–GERE, 1996. 59–78.

⁶⁷ Gere László szíves szóbeli közlése.

a templom barokk átépítése Padányi Biró Márton püspök révén, 1747-ben kezdődött, és 1761-ben fejeződött be. A torony pedig egy következő periódusban, Bajzáth József veszprémi püspök idejében, 1778–1779-ben épült a hajóhoz.⁶⁸ (7–8. kép)

8. kép: A városlódi templom főhomlokzata a toronnyal, délnyugatról
(fotó: Fülöp András, 2023)

⁶⁸ NÉMETH, 1993–1994. 375., CSENGEL–GERE, 1996. 54.

Az írott forrásokat és a falkutatási adatokat közelebbről szemügyre véve azonban nem ilyen egyszerű a kép. A 18. század első felében a helyiek egy fatemplomot használtak, amelyet nem sokkal a falu betelepítése (1728) után építettek fel. 1754-ben azt olvassuk róla, hogy e fatemplom már a romos-hoz közeli állapotban volt, alá kellett dúcolni, miközben a régi (*antiqua*) templom, mint írják, *ferme funditis ruinata est*.⁶⁹ Az utóbbi megállapítás tehát megkérdőjelezi az 1747-tel kezdődő átépítést. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy Padányi Biró Márton építkezett a mai templomon. Egyrészt egy későbbi egyházlátogatási jegyzőkönyv kifejezetten azt állítja, hogy a templomot hajdan ő emelte⁷⁰ (ami nyilvánvaló túlzás, hiszen a középkori templom magasan megmaradt falait használta fel). Másrészt a toronyaljából a templomba nyíló (egykor homlokzati) kőkeretes ajtó kettőskeresztet ábrázoló zárókövén egy 1761-es évszámot látunk, ami egy Biró püspök (†1762) életében lezajlott felújítás emlékét őrzi.⁷¹ (9. kép) Nem sokkal ezután, Koller Ignác püspök idejében itt elhelyezték el a veszprémi székesegyház korábbi, barokk stílusú Szt. Mihály-főoltárát,⁷² de ez legfeljebb belsőépítészeti változtatást takarhat. Az írott forrásokból az is kitűnik, hogy a belső boltozása már ekkorra megtörtént, ugyanis 1773-ban már boltozott templomról beszélnek, amelynek még csak egy fa tornya volt.⁷³

Az 1990-es években végzett falkutatás során világosan elkülöníthetők voltak a középkori törtkő falfelületek (durva, sárga színű, mészdús nagy kavicsos habarccsal), és a számunkra most érdekes barokk átalakítások. Egyrészt a középkori falkoronából valamennyit visszabontottak, és kőtégla vegyes falazattal, köztük számos másodlagos középkori kváderkövel (mészszeccsés, homokdús, kissé kavicsos habarcsba rakva) kialakították a mostani falkoronát. Ezt a barokk falszövetet, illetve a középkori felületeket lapjában megfaragott és felrakott téglákkal köpenyezték, melyek habarcsanyaga nem volt elkülöníthető a kőtégla vegyesfalazatétól. Ezért a kutatók egyazon barokk periódus két külön fázisának tartották őket.⁷⁴ Ehhez legfeljebb csak annyit lehet hozzátenni, hogy az ízig-vérig barokk korinak tartható kőtégla vegyesfalazaton kívül feltűnik a kizárólag téglából falazott falszövet is, elsősorban a gótikus ablakok befalazásában, a barokk ablakok, a déli kőkeretes ajtó ~††környezetében stb., amire az említett, barokk köpenyezés

⁶⁹ ACP 7. 229.

⁷⁰ *erecta fuit olim impensis excellentissimi domini Martini Biró episcopi Weszprimien-sis* VFL I. 1. 8/12 Visitatio Canonica 1779. 346–347.

⁷¹ A kőkeret illesztési anomáliái egy időközben bekövetkezett mozgatásra utalhatnak.

⁷² SIMON, 2023. 64–67.

⁷³ VFL I. 1. a. 6. Acta parochialia 2/50.

⁷⁴ CSENGEL–GERE, 1996. 71. vö 61. jegyzet.

ugyanúgy ráfut.⁷⁵ A középkori ablakok tisztán téglából történt befalazására – ezáltal az új barokk ablakrendszer kialakítására is – a templom beboltozása miatt volt szükség, azaz még 1773 előtt.

A mai torony (7–8. kép) templomhoz való, már említett utólagossága kétségtelen. Építési idejéről annyit tudunk, hogy az 1779-ben folytatott vizitáció idején azt írják, hogy a templom *recentem autem turri nova aucta et renovata sumptibus visitantis*.⁷⁶ E körmonfort fogalmazás nemcsak az 1778 körül lezajlott toronyépítés tanúja, hanem annak is, hogy az építető maga a vizitáló Bajzáth püspök (pontosabban az általa vezetett püspökség) volt. A megépült torony nyugati sarkai homorú ívesen lekerekítettek, az alsó zónában széles nütokkal sávozottak, akárcsak a Nagytevelen vagy a Schrotz aláírásával ellátott várpalotai terven. Mivel a városlódi templom hajója meglehetősen keskeny – középkori adottság volt, hogy a hajó azonos szélességű a középkori szentéllyel –, itt a homlokzat sarkain nem jutott hely a homorú lekerekítésnek és a sávozásnak. Az is lehet, hogy csak azért hiányzik, mert a korábbi barokk periódusban kialakult hajósarkokon már nem akartak változtatni.

Eddig nem tettünk említést egy további ismertetőjegyről, amiről Városlőd vonatkozásában kell kitérnünk. A teknőboltozatos toronyaljban rögtön feltűnik, hogy a tér sarkai alaprajzilag lekerekítettek. (7., 9. kép).

9. kép: A városlódi templom toronyaljának északkeleti sarka
(fotó: Fülöp András, 2024)

⁷⁵ CSENGEL–GERE, 1996. 18–20. kép. A köpenyezésnek a toronyhoz való viszonyára nem tértek ki, publikációjuk ugyanis csak előzetes közlemény volt.

⁷⁶ VFL I. 1. 8/12 Visitatio Canonica 1779. 347.

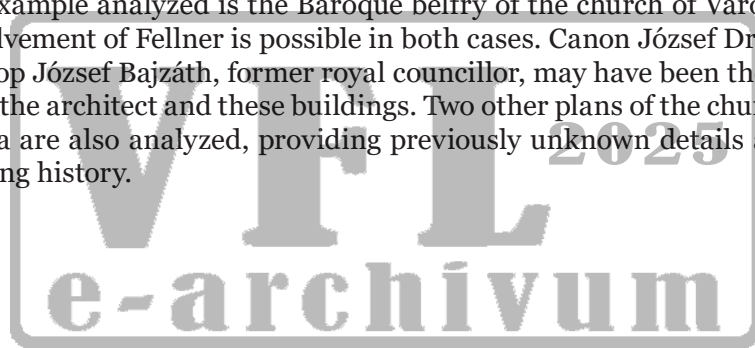
Fellner a nagyobb épületeiben az általa tervezett folyosósarkokat lehetőleg lekerekítette, de ezt a vonást ugyanígy megtaláljuk a nagyteveli templom toronyaljában, a sekrestye- és oratóriumtereiben is. (2. kép) A Schrotz aláírásával ellátott palotai toronyalaprajzon látszik, hogy valami lekerekítésben ott is gondolkodott a tervező (4. kép), de amellett, hogy toronyaljat meglehetősen szűkösre méretezte, nem tudjuk, hogyan nézett volna ki, ha felépül.

Összességébe véve megállapíthatjuk, hogy a nagyteveli templom, a Schrotz aláírásával ellátott, meg nem valósult várpalotai terv, valamint a városlődi toronyhomlokzat rokonsága kétségtelen. Ennek okát, így, kétszázötven év elteltével, természetesen nem tudjuk teljes bizonyossággal megmondani. Ám amennyiben elfogadjuk Aggházy Mária azonosítását, nevezetesen, hogy a nagyteveli templom tervezője Fellner Jakab volt, úgy ennek lehetőségével a másik kettő esetében is számolnunk kell.

THREE STRIPED CHURCH FAÇADES IN EIGHTEENTH-CENTURY VESZPRÉM COUNTY

The study presents three church façades from Veszprém County. The first one is that of the church of Nagytevel. Thanks to Remig Békefi and Mária Aggházy it is known that the church was probably designed by the famous architect, Jakab Fellner, and was built in the first half of the 1770's. A few years ago, Andra Haris drew attention to other similar churches with striped façades, in connection with the church of Gyömöre. She defined the differences between Fellner and local master builders copying him. At the same time, she accepted the attribution of the church of Nagytevel. Based on previous literature, I analyze two other churches analogous to the ground plan and façade of the church of Nagytevel. For the church in Várpalota, a plan was drawn around 1775, but it was not carried out. The second example analyzed is the Baroque belfry of the church of Városlőd. The involvement of Fellner is possible in both cases. Canon József Dravecz and bishop József Bajzáth, former royal councillor, may have been the link between the architect and these buildings. Two other plans of the church of Várpalota are also analyzed, providing previously unknown details about its building history.

RÖVIDÍTÉSEK, FORRÁSOK, BIBLIOGRÁFIA

MÉM MDK = Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Budapest

MNL BaML = Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Vármegyei Levéltára, Pécs

MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

MNL VeML = Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Vármegyei Levéltára, Veszprém

LDM = Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém

OMF = Országos Műemléki Felügyelőség (megszűnt intézmény)

OMVH = Országos Műemlékvédelmi Hivatal (megszűnt intézmény)

OSzK = Országos Széchényi Könyvtár, Budapest

VFL = Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém

VMT Adatbázis = Veszprém megye templomainak adatbázisa. Online Adatbázis. OTKA K 134806. számú pályázat.

Források

ERZEUGNISSE, 1858.

Erzeugnisse der K. K. Privilegierten Thonwaaren und Bauornamente-Fabrik des Heinrich Drasche zu Inzersdorf am Wienerberg. Wien, 1858.

ERZEUGNISSE, 1865.

Erzeugnisse der K. K. Privilegierten Thonwaaren und Bauornamente-Fabrik des Heinrich Drasche zu Inzersdorf am Wienerberg. Wien, 1865.

MNL BaML XI.6.

Angster József és Fia Orgona és Harmóniumgyár iratai. Szerződések. Rajzok. Orgonasip requirálási főkönyv.

MNL VeML V.102.h.1.

Veszprém Város Tanácsának iratai. Népösszeírások. 1849., 1862.

MNL VeML V.141.f.

Veszprém város képviselőtestületének iratai. Választási iratok. 1869., 1871., 1874.

MNL VEML XII.2.I. 5/G.

Horváth Konstantin irathagyatéka. Történelmi adatok. Zirc, Polány, Nagytevel. 1752.

MUSTER-BUCH, 1880.

Muster-Buch der Thonwaaren-Fabrik der Wienerberger Ziegelfabriks- und Baugesellschaft. Wien, 1880.

OLASZFALUI PLÉB. LVT.

Olaszfalui plébánia levéltára. Éves adások. Költségvetés az olaszfalui rom. kath. templom orgonájának a felújításáról. 1904. augusztus 7., 1904. október 9-i iskolaszéki jegyzőkönyv. Levelek Newarkból (USA), 1922.

Bibliográfia

ACP 7.

HENSZLMANN Lilla (szerk.). *Acta Cassae Parochorum 7.* A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai XVII. Budapest, 1980.

AGGHÁZY, 1937.

Aggházy Mária: *A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században.* A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 6. Veszprém, 1937.

BAKÓ, 1993.

BAKÓ Zsuzsanna Ildikó: Gerecze Péter fényképhagyatéka. *Forráskiadványok* 1. OMVH Budapest, 1993.

BAKU–CSÍKY, 2012.

Baku Eszter – Csíky Balázs: Hagyomány és újítás. Katolikus egyházművészet a két világháború közötti Magyarországon. Mózessy Gergely szerk.: *Prohászka-tanulmányok 2009-2012.* Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, Székesfehérvár, 2012, 286-308.

BAKU, 2018.

BAKU Eszter: *Hagyomány és újítás: A centralitás történeti hagyománya és korszerűsége a két világháború közötti magyar templomépítészetben,* PhD értekezés, BME, Budapest, 2018.

BALÁZSIK, 2007.

BALÁZSIK Tamás: Deckert Krisztián és a kaposvári romantikus építészet. In: BUDA Attila–RITOÓK Pál (szerk.): *A főteli templom és a romantika építésze.* Budapest, 2007. 78–85.

BALÁZSIK, 2016.

Balázsik Tamás: Magyarpolány rk. templom. Építéstörténeti dokumentáció, értékleltár és restaurátori helyreállítási javaslat. Kézirat, 2016.

BARRAL I ALTET–AVRIL–GABROIT-CHOPIN, 1984.

Xavier BARRAL I ALTET–Francois AVRIL–Danielle GABROIT-CHOPIN: Romainische Kunst. Zweiter Band. Nord- und Westeuropa 1060–1220. München, 1984.

BEDY, 1934.

BEDY Vince: A felsőörsi prépostság története. Veszprém, 1934.

BÉKEFI, 1896.

BÉKEFI Remig: *Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a magyar ciszterci Rend*. Budapest, 1896.

BENDA, 1968.

Benda Kálmán: Helytörténeti kiadványok. *Századok* 1968. 292–298.

BICSKEI, 2022.

BICSKEI Éva: A veszprémi Ranolder-albumról. In: FARBAKY Péter–FARBAKY-NÉ Deklava Lilla (szerk.): *A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*. Budapest, 2022. 225–238.

BIÉLER 1961.

BIÉLER, André.: *Liturgie et architecture. Le temple des chrétiens*, Genève, 1961.

T. BÍRÓ, 1993–94.

T. BÍRÓ Katalin: *A Szentgál, Füzi-kút későneolitik település kőanyaga*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19-20. Veszprém, 1993-1994. 89–118.

BÍRÓ–JENEY–SZALAY, 2003.

ifj. BÍRÓ László–JENEY Zoltán–SZALAY György: Szentgál, református templom. A szószer restaurátori kutatása. in.: Mentényi Klára szerk.: *Műemlékvédelmi Szemle 2003/2. Az Országos Műemléki Felügyelőség tájékoztatója. Összefoglaló jelentések a 2002. évi helyszíni műemléki kutatásairól*. Budapest 2003.

T. BÍRÓ–REGENYE, 2001.

T. BÍRÓ Katalin–REGENYE Judit: *Tűzkőbánya és feldolgozó telepek. Egy Szentgál (Veszprém megye) környéki neolitikus lelőhelycsoport kutatása*. DANI János - HAJDÚ Zsigmond - NAGY Emese Gyöngyvér (szerk.): *MÓMOSZ I*. Debrecen, 2001. 95–105.

- BODÓ, 2002.
BODÓ Balázs: A veszprémvölgyi apáca kolostor építéstörténete és kőfaragványai. *Műemlékvédelmi Szemle*, 12. évf. 2002. 1. 41–63.
- BOGYAY, 1944.
BOGYAY Tamás: A felsőörsi prépostsági templom helyreállítása. *Balatoni Szemle* 3. évf. 17-18. 1944. 473–476.
- BONOMI, 1944–1945.
BONOMI, Eugen: Bürgerrecht und Bürgertum in Stuhlveibenburg 1688-1848. *Sudost-Forschungen* IX-X (1944-45) 260–361.
- BOROSS 2018.
BOROSS István: *Forrásaink a reformációról*. Dokumentumok az MNL Veszprém Megyei Levéltárában. Veszprém, 2018.
- BORÓVI, 2000.
BORÓVI József: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*. Budapest, 2000.
- BRUNNER–GOPCSA, 2016.
BRUNNER Attila–GOPCSA Katalin: *Veszprém város építészete a „hosszú” 19. században*. Műhelytanulmányok a műemléki topográfiához, 5. Székesfehérvár, 2016.
- BSHPF
Bulletin de la Société Préhistorique Française.
- CZAJLIK, 2022.
CZAJLIK Zoltán: *A terepi kirándulástól a domborzatmodellig*. Budapest, 2022.
- SZ. CZEGLDÉY–KOPPÁNY, 1964.
SZ. CZEGLDÉY Ilona–KOPPÁNY Tibor: A középkori Ecsér falu és temploma. *Archeológiai Értesítő* 91. 1. 1964. 41–61.
- CVZ
KANÁSZ Viktor (szerk.): *A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779. I. Zala megye*. A veszprémi egyházmegye múltjából 35. Veszprém, 2020.
- CVV
KANÁSZ Viktor (szerk.): *A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779. II. Veszprém megye*. A veszprémi egyházmegye múltjából 37. Veszprém, 2021.

- CSENGEL–GERE, 1996.
 CSENGEL Péter–GERE László: Előzetes jelentés a városlódi karthauzi kolostor kutatásáról. *Műemlékvédelmi Szemle* 6 (1996) 1. 53–84.
- G. Csete 1839.
 G. CSETE Antal: A' Veszprémi Székes-Egyház. In: GUZMICS Iszidór (szerk.): *Egyházi Tár*. XIII. füzet. Pest, 1839. 321–330.
- DAIREAUX, 2006.
 DAIREAUX, Luc: Les temples normands au XVIIe siècle : essai de typologie. *BSHPF*, 2006.
- CS. DOBROVITS, 1983.
 CS. DOBROVITS Dorottya: *Építkezés a 18. századi Magyarországon. (Az uradalmak építészete)*. Művészettörténeti Füzetek 15. Budapest, 1983.
- DOMBI, 1943.
 DOMBI József, dr. A legújabb magyar monumentális művészet. *Szépművészet* 4. évf. 10. 1943. 195–200.
- HODOSSY, 1999.
 DR. HODOSSY Lajos: *A veszprémi református gyülekezet története (1893–1995)*. THÚRY Etele–Dr. HODOSSY Lajos: Jöjj, mondjunk hálaszót... A veszprémi református gyülekezet története. Veszprém, 1999. 71–74., 106., 114–116.
- HORVÁTH, 1930.
 DR. HORVÁTH Konstantin S. O. Cist.: *Zirc története*. Zirci könyvek I. Veszprém, 1930.
- EGER VÁROSKÉPI... 1951.
 [Sz. n.] *Eger városképi és műemléki vizsgálata*. Budapest, 1951.
- ERDEI – TÓTH, 1966.
 ERDEI Ferenc – TÓTH Sándor: *Felsőörs prépostsági templom helyreállítása*. Helyreállított műemlékeink 20. Budapest 1966.
- ERDEI, 1982.
 ERDEI Ferenc: Felsőörs Prépostsági templom. *Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára* 118., Budapest, 1982.
- ÉRI, 2005a.
 ÉRI István: Az öt Dörgicse öt román kori temploma 1. *Várak, kastélyok templomok* 2005. 4. 4–7.
- ÉRI, 2005b.
 ÉRI István: Az öt Dörgicse öt román kori temploma 2. *Várak, kastélyok templomok* 2005. 5. 12–14.

- ÉRI–GERŐNÉ KRÁMER–SZENTLÉLEKY, 1964.
- ÉRI István–GERŐNÉ KRÁMER Márta–SZENTLÉLEKY Tihamér: A dörgicsei középkori templomromok. *Magyar Műemlékvédelem 1959-1960*. Budapest, 1964. 95–116.
- ÉRSZEGI, 2010.
- ÉRSZEGI Géza: I. (Szent) István veszprémi adománylevele. In: Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére – A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 22. Veszprém, 2010. 9–32.
- ESTERHÁZY, 1690.
- ESTERHÁZY Pál: *Az egész világon levő csudálatos Boldogságos Szűz képeinek röviden föl tett Eredeti...* Nagyszombat, 1690.
- D. FEHÉR, 1961.
- D. FEHÉR Zsuzsa: Három kiállítás. *Művészet* 2. évf. 7. 1961. 38-40.
- FEHÉR, 1970.
- FEHÉR Rózsa: A hímeskő alkotója. *Képes Újság* 9. évf. 6. 1970. február 7. 6.
- FILMHÍRADÓ, 1961.
- Mattioni Eszter hímes kőmozaikjai. Szöveg Csőke József, Sziklai Kornél. Magyar Filmhíradó 47/3. bejátszás, 1961. november. Azonosító: MFH_1961_47-03. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=16265>, utolsó letöltés: 2024.05.31.
- FILMHÍRADÓ, 1977.
- Mattioni Eszter hímeskő-kompozíciói. Szöveg Csőke József, Fífilina József. Magyar Filmhíradó 25/3. bejátszás, 1977. június. Azonosító: MFH_1977_25-03. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=21952>, utolsó letöltés: 2024.05.31.
- FINNEY, 1988.
- FINNEY, Paul Corby: Early Christian Architecture: The Beginnings (A Review Article) *Harvard Theological Review*, 81–3. 1988. 319–339.
- FÜLÖP, 2010.
- FÜLÖP András: *Tihany, Csokonai-liget*. In: KIFALUDY Júlia (Szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2009*. Budapest, 2010, 365.
- FÜLÖP – JANKOVICS, 2010.
- FÜLÖP András – JANKOVICS Norbert: *Tihany, Csokonai-liget*. KIFALUDY Júlia (Szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2010*. Budapest, 2012, 375.

- GÁCH, 1949.
 GÁCH Marianne: Mattioni Eszter. Hölgyfutár. *Haladás* 5. évf. 42. 1949. október 20. 11.
- GALAVICS, 1984.
 GALAVICS, Géza: Antonia Galli Bibiena in Ungheria e in Austria. *Acta Historiae Artium* 30. (1984/1–2) 177–263.
- GERGELYFFY, 1967–1968.
 GERGELYFFY András: Palota és Castrum Palota. *Magyar Múemlékvédelem* 1967–1968. 125–144.
- GERMANN 1963.
 GERMANN, Georg.: *Der protestantische Kirchenbau in der Schweiz*. Zürich, 1963.
- GIEDION, 1922.
 GIEDION, Sigfried: *Spätbarocker und romantischer Klassizismus*. München, 1922.
- GOMBOSI, 2008.
 GOMBOSI Beatrix: „Köpönyegem pedig az én irgalmasságom...”: Köpönyeges Mária ábrázolások a középkori Magyarországon (Schutzmantelmadonnen aus dem mittelalterlichen Ungarn). Szeged, 2008.
- GONDOS–HORVÁTH, 2005.
 GONDOS Béla – HORVÁTH Zoltán György: A Balatontól a Bakonyig – Veszprém megye középkori templomai. Budapest, 2005.
- GÖMÖRY–CSOMORTÁNY, 2023.
 GÖMÖRY Judit – CSOMORTÁNY Levente: Szűz Mária és Szent Imre herceg (egykori piarista) templom. JANKOVICS, 2023. 91–103.
- GRÉCZY, 2017a.
 GRÉCZY Emőke: A hímeskő női mestere - Mattioni Eszter művészete. *Artmagazin* 15. évf. 5. 2017. 70–77.
- GRÉCZY, 2017b.
 GRÉCZY Emőke: A hímeskő női mestere. Mattioni Eszter művészete. *Artmagazin Online*. 2017. május 13. (<https://www.artmagazin.hu/artic-les/archivum/5221dbc4e416f64d13b69dd7cd7e9d99>, utolsó letöltés: 2024.06.04.)
- GULDEN, 1865.
 GULDEN István: A kis-lődi plebánia története. *Magyar Sion* 3. 1865. 671–691.

- GUTHEIL, 2007.
 GUTHEIL Jenő: *Veszprém város okmánytára 1002-1523*. A veszprémi egyházmegye múltjából 18. Veszprém, 2007.
- GUZSIK, 1979.
 GUZSIK Tamás: Veszprém megye középkori templomépítészetének kutatási kérdései. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 14. Veszprém, 1979. 163–202.
- GYÖRFFY, 1977.
 GYÖRFFY György: *István király és műve*. Budapest 1977.
- GYÖRFFY, 1997.
 GYÖRFFY György: A magyar királyi oklevelek a kezdetektől 1200-ig. GYÖRFFY Gy. (szerk.): *Árpád-kori oklevelek 1001–1196*. Budapest, 1997.
- HAJDÓK, 2016.
 HAJDÓK Judit: A bakonybéli apátsági templom. *Collectana Sancti Martini. A Pannonhalmi Főapátság gyűjteményeinek értesítője Pannonhalma*, 2016. 133–162.
- HAJDÓK, 2021.
 HAJDÓK Judit: *A veszprémi Szent Mihály-bazilika orgonája*. Építéstörténeti tudományos dokumentáció. Kézirat, 2021.
- HARIS, 2008.
 HARIS Andrea: Majorsági központtól a kastélyig, avagy a tatari Esterházy-kastély kiépülése. FELD István–SOMORJAY Selysette (szerk.): *Kastélyok évszázadai, évszázadok kastélyai. Tanulmányok a 80 éves Koppány Tibor tiszteletére*. Budapest, 2008. 169–186.
- HARIS, 2020.
 HARIS Andrea: Az attribúció határai és a gyömörei templom. *Ünnepi tanulmányok a 70 éves László Csaba tiszteletére*. Arrabona 58. Győr, 2020. 201–212. 208–210.
- HEGYI, 2018.
 HEGYI Sándor Ferenc: *Szentgál és a nagy háború. A fennmaradt levéltári iratok és az anyakönyvi feljegyzések felhasználásával*. Szentgál, 2018.
- HELYI ÉRTÉKTÁR, 2022.
 DR. PÁSZTORNÉ SIMON Annamária (szerk.): *Kincsek emlékek őre, Felsőörs*. Felsőörs Helyi Értéktár. Felsőörs, 2022.

HERMANN, 2015.

HERMANN István: *A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században 1700–1777*. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 37. / A veszprémi egyházmegye múltjából 28. Veszprém, 2015.

HMM I.

DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál (szerk.): *Magyarország műemléki topográfiája VII. Heves megye műemlékei I*. Budapest, 1969.

HOLL–PARÁDI, 1982.

HOLL Imre – PARÁDI Nándor: Nagykeszi középkori falu kutatása. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 16. Veszprém, 1982. 181–202.

IRÁNYI, 2014.

IRÁNYI László: Adalékok a Veszprémi Angolkisasszonyok Sancta Maria Intézetének történetéhez. *Veszprémi Szemle* 16. 2014/2. 97–107.

JAKAB–JANKOVICS, 2013.

JAKAB Attila – JANKOVICS Norbert: Elpusztult középkori templomok Nagyhalász határában. KOLLÁR Tibor (szerk.): *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig*. Nyíregyháza, 2013. 179–186.

JANKOVICS, 2010.

JANKOVICS Norbert: A tarnaszentmáriai templom kőfaragványai. TÜSKÉS Anna (szerk.): *Ars perennis*. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája. CentrArt Művészettörténeti Műhely tanulmányok, Primus Gradus tanulmányok. Budapest, 2010. 329–333.

JANKOVICS, 2022.

JANKOVICS Norbert: A tatai Esterházy-kastély építéstörténete. KÖVESDI Mónika–VIRÁG Zsolt (szerk.): *Tata, Esterházy-kastély. A Nemzeti Kastélyprogram tanulmánykötetei. 1*. Budapest, 2022. 113–131.

JANKOVICS, 2023.

JANKOVICS Norbert (szerk.): *Veszprém város templomai*. Veszprém, 2023.

KAMMERER–DÖRY, 1915.

KAMMERER Ernő – DÖRY Ferenc: *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeo. XI. Budapest, 1915.

KANÁSZ, 2020.

KANÁSZ Viktor: *A canonica visitatio intézményének története és kutatása*. CVZ 7–16.

KARLINSZKY, 2011.

KARLINSZKY Balázs: A balatonfűzfői római katolikus egyházközségek a két világháború között, *Acta Papensia* 2011/3-4, 202–221.

KARLINSZKY, 2020.

KARLINSZKY Balázs: Rétegpasztoráció a Veszprémi Egyházmegyében. KARLINSZKY –VARGA, 2020. 229–243.

KARLINSZKY, 2024.

KARLINSZKY Balázs: *Templomépítések 1778 és 1847 között a Bakonyban és környékén*. KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada”. A veszprémi egyházmegye története 1777–1917 között*. A veszprémi egyházmegye múltjából 41. Veszprém, 2024. 27–48.

KARLINSZKY –VARGA, 2020.

KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László (szerk.): *Rott Nándor és kora*. A Katolikus Egyház 1918-1919-ben és a Veszprémi Püspökség a két világháború között. Veszprém, 2020,

KELÉNYI, 1978.

KELÉNYI György: Az Építészeti Igazgatóság és a „hivatalos” építészet Magyarországon a XVIII. század végén. ZÁDOR Anna–SZABOLCSI Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás. Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 1978. 123–159.

KELÉNYI, 2022.

KELÉNYI György: Megjegyzések klasszicizáló késő barokk építészetünkhöz. FARBAKY Péter – FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla (szerk.): *A haza építőkövei. Tanulmányok a 19. századi építészet köréből Sisa József tiszteletére*. Budapest, 2022.

KÉZAI, 2004.

KÉZAI Simon: *A magyarok cselekedetei*. Budapest, 2004.

KISS, 1972.

KISS Ákos: *Mattioni Eszter művészete*. Szekszárd, 1972.

KOLLÁR, 2000.

KOLLÁR Tibor (szerk.): *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Dél-Alföldi évszázadok13. Szeged, 2000.

KOLTAI, 2002.

KOLTAI András: A piarista rend háromszáz éve Veszprémben – tizenkét tételben. A. PERÉMI Ágota (szerk.): *Emlékkötet Laczkó Dezső születésének (1860–1932) 150. évfordulójára*. Veszprém, 2011. 107–120.

KOPPÁNY, 1963.

KOPPÁNY Tibor: *A Balaton-Felvidék románkori templomai*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. Veszprém 1963. 81–114.

KOPPÁNY, 1967.

KOPPÁNY Tibor.: *Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében I.* A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6. 1967. 117–150.

KOPPÁNY, 1972.

KOPPÁNY Tibor: *Középkori templomok és egyházak helyek Veszprém megyében II.* A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. Veszprém, 1972. 213–241.

KOPPÁNY, 1984.

KOPPÁNY, Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építészet. *Ars Hungarica* 1984/2. 183–232.

KOPPÁNY, 1992.

KOPPÁNY Tibor: *Ozora és uradalmának építészet a 18. században. Adatok Tolna megye építészetének történetéhez.* A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 17. Szekszárd, 1992. 229–258.

KOPPÁNY, 1993.

KOPPÁNY Tibor: *A Balaton környékének műemlékei.* Művészettörténet - műemlékvédelem 3. OMVH, Budapest, 1993.

KOPPÁNY, 1994.

KOPPÁNY Tibor: Az ösküi kerektemplom és helyreállítása. *Műemlékvédelmi Szemle* 1994/2. 21–32.

KOPPÁNY, 2014.

KOPPÁNY Tibor: Padányi Bíró Márton veszprémi püspök művész- és mesterköre (Adalékok a 18. század középső évtizedeinek dunántúli művészetéhez). *Művészettörténeti Értesítő* 63. évf. 1. 39–66.

KOPPÁNY–HÉCZEY-MARKÓ, 2023.

KOPPÁNY András–HÉCZEY-MARKÓ Ágnes: A veszprémvölgyi apácakolostor egykori templomának romjai és az úgynevezett Jezsuita templom. JANKOVICS 2023. 113–123.

KÖBLÖS, 2011.

KÖBLÖS József (szerk.): „*Processus visitationis*”. *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben*. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 11. Pápa, 2011.

KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009.

KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt.: *A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760* - A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 10. Pápa, 2009.

KÖRMENDY, 1965.

KÖRMENDY József, Adalékok a felsőörsi Árpádkori templom kutatásának történetéhez. Naplójegyzetek. BARDOLY István – LÁSZLÓ Csaba (szerk.): *Tanulmányok Koppány Tibor 70. születésnapjára*. Budapest, 1998. 83–96.

KÖRMENDY, 1971.

KÖRMENDY József: *Fa- és sövénytemplomok a Veszprémi Egyházmegye területén a XVIII. században*. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10., Veszprém, 1971. 53–78.

KÖRNER–NAGY, 2002.

F. KÖRNER Zsuzsa–NAGY Márta: A városrendezési szabályozás története Magyarországon. *Építés-Építészettudomány* 30. 2002/1-2. 123–158.

KRÄHLING, 2009.

KRÄHLING János.: Adalékok a hugenotta típusú imaház magyarországi elterjedéséhez - a Charenton-típus. *Műemlékvédelem* 4/2009. 190–196.

KRÄHLING, 2012.

KRÄHLING János: Adalékok a 17. század magyarországi protestáns templomépítészeténekértékeléséhez. Késő középkor – reneszánsz – kora barokk. *Architectura Hungariae* 11. 2012. 45–53.

KRALOVÁNSZKY, 1994.

Kralovánszky Alán: A tihanyi vár 1982. évi feltárása. *Műemlékvédelem* 38. 1994. 209–218.

- KRALOVÁNSZKY–K. PALÁGYI–TÓTH, 1976.
KRALOVÁNSZKY Alán–K. PALÁGYI Sylvia–TÓTH Sándor: *Római és középkori kőtár katalógusa*. Tihanyi Múzeum. Veszprém, 1976.
- KRAMER–TÓTH 1966.
G. KRAMER Márta – TÓTH Sándor: A tihanyi apátsági templom és kolostor 1965. évi felújítása. *Műemlékvédelem* 10/4. 1966. 234–237.
- KRUMENACKER 2011.
KRUMENACKER, Yves: Les temples protestants français, XVIe-XVIIe siècles. *Chrétiens et sociétés*, Numéro spécial 1, 131–154.
- KUMOROVITZ, 1953.
KUMOROVITZ L. Bernát: *Veszprémi regeszták (1301–1387)*. Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 2. Budapest, 1953.
- LABROUSSE 1988.
LABROUSSE, Élisabeth: *Histoire de la France religieuse*, Paris, 1988.
- S. LACKOVITS 2003.
S. LACKOVITS Emőke (szerk.): *Emlékkötet Vajkay Aurél születésének századik évfordulójára*. Veszprém, 2003.
- LÁSZAY, 2020.
G. LÁSZAY Judit: Egy Mosonból betelepült vaskereskedő háza Veszprémbe. NEMES Gábor (szerk.): *Arrabona* 58. Győr, 2020. 213–230.
- LÁSZLÓ, 1992.
LÁSZLÓ Csaba: Újabb kutatások a várpalotai várban. CABELLO, Juan (szerk.): *Castrum Bene* 2/1990. Budapest, 1992. 183–192.
- LÁSZLÓ, 2006.
LÁSZLÓ Csaba: A várpalotai 14. századi „palota”. Kovács Gyöngyi–MIKLÓS Zsuzsa (szerk.): *„Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Budapest, 2006. 163–170.
- LECHNER, 2002.
LECHNER László: *Alma Mater a veszprémi várban*. Veszprém, 2002.

LOVAG, 1999.

LOVAG Zsuzsa: *Mitteralterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseums*. Catalogi Musei Nationalis Hungarici – Seria Archaeologica 3. Budapest, 1999.

LOVIBOND, 2006.

LOVIBOND, Malcolm: Les premiers dispositifs réformés à Saint-Pierre de Genève. *BSHPF* 2006.

LŐVEI, 2021.

Lővei Pál: *Porfir, kő, márvány*. Kőanyagok, kőfaragók, kőberakások a középkori Magyarországon. I. kötet. Budapest, 2021.

LUDÁNYI, 2016.

LUDÁNYI Gabriella: Az egri Líceum építései. A Gerl–Fellner probléma. H. SZILASI Ágota (szerk.): *Örökségünk védelme és jövője I*. Studia Agriensia 32. Eger, 2016. 107–122.

LUKÁCS, 1943.

LUKÁCS Károly: *A Balaton-vidék földrajza kétszáz év előtt*. Bél Mátyás „Notitia Comitatum Veszprimiensis, Simighiensis et Szaladiensis” c. kéziratának fordítása és ismertetése. A Magyar Biológiai Kutatóintézet Munkái 15. Tihany, 1943.

LUKCSICS–PFEIFFER, 1933.

LUKCSICS Pál–PFEIFFER János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. A veszprémi egyházmegye múltjából 1. Veszprém, 1933.

LUX, 1944.

LUX Géza: *Újabb feltárások a felsőörsi prépostsági templomon*. Budapest, 1944.

MAGYAR 1984.

MAGYAR Eszter: A királyi erdőkezelés kiváltságolt népcsoportjainak továbbélése a bakonyi erdőispánság területén *Tanulmányok Veszprém megye múltjából - A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai* 3. Veszprém, 1984. 101–119.

MÁNDITY, 1998.

MÁNDITY György: Délvidék orgonaépítészete. *Magyar Egyházzene* 5. 1997–1998/2–3. 257–272.

MÁRKUS, 1969.

MÁRKUS László: Két művész portré Múterem-látogatás Kovács Margitnál és Mattioni Eszternél. *Új Ember* 25. évf. 14. 1969. április 6. 6.

MAROSI 1992.

MAROSI Ernő: Magyar református templomok – művészettörténeti áttekintés. DERCSÉNYI Balázs. (szerk.): *Református templomok Magyarországon*. Budapest 1992. 26–54.

MAROSI, 1996.

MAROSI Ernő: Bencés építészet az Árpád-kori Magyarországon. TAKÁCS Imre (szerk.): *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. Kiállítási katalógus. Pannonhalma, 1996, 131–142.

MAROSI, 1999.

MAROSI Ernő: Megjegyzések a magyarországi romanika épülettípológiájához. KISS Imola–SZŐCS Péter Levente (szerk.): *Arhitectura religioasă medievală din Transilvania/Középkori egyházi építészet Erdélyben*. Satu Mare, 1999, 10–32.

MIKLÓS, 2006.

MIKLÓS Zsuzsa (szerk.): „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” *Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére*. Budapest, 2006. 163–170.

MIKÓ–TAKÁCS, 1994.

MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre (szerk.): *Pannonia Regia, Művészet a Dunántúlon 1000-1541*. A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai Budapest, 1994.

MML 1977.

A hímes kövek, Mattioni Eszter művészete. 1977. május 5. 20:55. Magyar Televízió. Tévéműsor szövegének gépirata In: Magyar Művészek Lexikona. Mo62-1 Mattioni Eszter. 323-330. dia.

MOLNÁR 2008.

MOLNÁR Jánosné: Templom a Jeruzsálem-hegyen. Felújítás. *Veszprémi Napló* 64. évf. 2008. október 30. 8.

MRT 2.

ÉRI István–KELEMEN Márta–NÉMETH Péter et al: *Magyarország Régészeti Topográfiája 2. A Veszprémi járás*. Budapest, 1969.

MRT 3.

BAKAY Kornél (szerk.): *Magyarország Régészeti Topográfiája 3. A devecseri és sümegi járás*. Budapest, 1970.

NAGY, 2019.

NAGY Veronika: Nagytevel, r. k. templom. JERNYEI KISS János (szerk.) *Barokk freskófestészet Magyarországon I. Fejér, Komárom-Esztergom és Veszprém megye*. Budapest, 2019. 300–305.

NAGY, 2021.

NAGY Szabolcs Balázs: Erődítések a várpalotai vár keleti külső oldalán az 1566. évi ostromig. *Castrum* 24. 2021. 39–75.

NÉMETH, 1993-1994.

NÉMETH Péter: *A városlódi karthauzi kolostor története és régészeti emlékanyaga I. A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 19–20*. Veszprém, 1993–94. 367–382.

NŐK LAPJA 1971.

MES: Kővirág-varázsló. Nők Lapja. 1971. május 6. 2025

PÁMER–KOVÁCS 1994.

PÁMER Nóra–KOVÁCS Éva: Csabdi középkori templomának feltárt romjai és egy korpusz-lelet. PÁMER Nóra (szerk.): *Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára*. Művészettörténet–műemlékvédelem 6. OMVH, Budapest, 1994. 307–320.

K. PALÁGYI, 2008.

K. PALÁGYI Sylvia: Balatonakali-Ságpusztá, a középkori templom, település és a római kori épületek maradványai I. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 25. Veszprém, 2008., 59–106.

PAPP, 2004.

PAPP Szilárd: Forráskritika–Két faragvány a lövöldi karthauzi kolostorból. F. ROMHÁNYI Beatrix–GRYNAEUS András–MAGYAR Károly et al. (szerk.) *„Quasi Liber et Pictura. Tanulmányok Kubinyi András hetvenedik születésnapjára*. Budapest, 2004. 405–413.

PAPP, 2010.

PAPP Gábor György: Az MTA Veszprémi Akadémiai Bizottság székháza (volt Dravecz-ház) PAPP Gábor György (szerk.): *Épített örökség a magyar tudomány szolgálatában*. Budapest–Veszprém, 2010. 177–179.

PAPP, 2022.

PAPP Attila: *Veszprém vonzáskörzetének centrális templomai*. Budapest, 2022.

PAPP, 2024.

PAPP Attila: Pál püspök 1263-as vizitációjának első helyszíne – Insula Pilup Sanctae Helenae. SIMMER Livia (szerk.): *Nyugat-dunántúli pálos kolostorok régészeti kutatása*. Művelődéstörténeti Műhely Rendtörténeti konferenciák 4/6. Budapest, 2024. 78–95.

PEHM, 1934.

PEHM József: *Padányi Bíró Márton élete és kora*. Zalaegerszeg, 1934.

S. PERÉMI 2004.

S. PERÉMI Ágota: *Újabb avar kori leletek Veszprém megyében I. Késő avar kori sírok Szentgál–Kövestelek, Fűzfa utcában*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 23. Veszprém, 2004. 73–97.

PFEIFFER–SZIGETI, 1985.

PFEIFFER János–SZIGETI Kilián: *A Veszprémi Székesegyház zenéjének története*. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae VI. Aurora Könyvek. München, 1985.

PFEIFFER, 1947.

PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760)*. A veszprémi egyházmegye múltjából 10. Veszprém, 1947.

PFEIFFER, 1987.

PFEIFFER János: *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai*. München, 1987.

PINTÉR, 2017.

PINTÉR Bálint: A szombathelyi Bagolyvár. *Vasi Honismereti és Helytörténeti Közlemények* 2017/1. 35–81.

PINTÉR, 2022.

PINTÉR Bálint: Sorozatgyártott ornamensek. A wagrami épületkerámiák szerepe a dualizmus kori építészetben. *Ars Hungarica* 48. 2022/3. 305–318.

POGÁNY – SZELÉNYI, 1990.

POGÁNY Ö. Gábor – SZELÉNYI László: *Mattioni Eszter*. Szekszárd, 1990.

RÁCZ, 2020.

RÁCZ Miklós: A veszprémi piarista iskola építéstörténete. *Veszprémi Szemle* 57. 2020/2. 103–136.

RÁCZ–LASZLOVSZKY 2005.

RÁCZ Miklós–LASZLOVSZKY József: *Monostorossáp, egy Tisza menti középkori falu*. *Dissertationes Pannonicae*. III. 7. ELTE, Budapest, 2005.

RANDALL 1999.

RANDALL, Catharine: *Building Codes: the Aesthetics of Calvinism in Early Modern Europe*, Philadelphia, 1999.

RÉCSEY, 1889.

RÉCSEY Viktor: A tihanyi katakomba régiségei. *Budapesti Hírlap* 1889/304. 1–2.

REGENYE 1991.

REGENYE Judit: *Szentgál – iparvidék a rézkor elején*. GEISZT Jakabné (szerk.): *Múzeumi Diárium 1991*. Veszprém, 1991. 3–6.

REGENYE 2004.

REGENYE Judit: *Háztipusok és településszerkezet a késői lengyeli kultúrában veszprémi és szentgáli példán alapján*. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 23. Veszprém, 2004. 25–47.

REGENYE 2011.

REGENYE Judit: *Kő és agyag. Település és életmód a neolitikum-rézkor fordulóján a Dunántúlon*. Veszprém, 2011.

RÉVHELYI, 1988.

RÉVHELYI Elemér: Fellner Jakab életműve a kezdetektől az 1760-as évekig. PAYER Gábor (szerk.): *Révhelyi Elemér munkássága*. Tudományos Füzetek 4. Tata, 1988. 11–33.

RIU 6.

FITZ, Jenő–MÓCSY, András–SOPRONI, Sándor: *Die Römischen Inschriften Ungarns. 6. Lieferung.* Budapest, 2001.

DE RODRIGUEZ–LOJENDIO, 1966.

Luis María DE RODRIGUEZ–Abundio LOJENDIO: *Castille Romane, Vol. II., Zodiaque*, 1966.

ROMHÁNYI, 2021.

F. ROMHÁNYI Beatrix: A veszprémi egyházmegye 11. századi templomhálózata. KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (szerk.): *„Capella Reginalis” – A veszprémi püspökség a középkorban.* Veszprém, 2021. 241–252.

RONDOT 1891.

RONDOT, Natalis: *Les Protestants de Lyon au dix-septième siècle*, Lyon, 1891.

ROSTÁS, 2000.

ROSTÁS Tibor: Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna hazai kapcsolatrendszere. *Műemlékvédelmi Szemle*, 10. évf. 2000. 1–2. 5–52.

SCHLEICHER, 2007.

SCHLEICHER Vera: Nyaraló hívek, hívő nyaralók, Fürdőtelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton 1. S. LACKOVITS Emőke, SZŐCSNÉ GAZDA Enikő (szerk.): *Népi Vallásosság a Kárpát-medencében 7.* Sepsiszentgyörgy-Veszprém, 2007.

SCHWEBEL 2006.

SCHWEBEL, Horst: Les temples des colonies huguenotes de la Hesse *BSHPF*, 2006. 481–490.

SERFŐZŐ, 2010.

SERFŐZŐ Szabolcs: Franz Xaver Bucher – egy késő barokk festő a Dunántúlon. BUBRYÁK Orsolya (szerk.): *„Ez a világ, mint egy kert...” Tanulmányok Galavics Géza tiszteletére.* Budapest, 2010. Szerk. 473–488.

SIMON, 2023.

SIMON Anna: *A városlődi Szent Mihály-templom.* KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László (szerk.): *Érsekségi ékességek I.* 24. Veszprém, 2023. 64–67.

SISA, 2004.

SISA József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon a historizmus korában*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest, 2004.

SOLYMOSI–CZÁR 2005.

SOLYMOSI Ferenc–CZÁR Attila: *Magyarország orgonái*. Kiskőrös, 2005.

SOÓS, 1967.

Soós Imre: Az egri egyetem felállításának terve. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis* 1967. 303–321.

SÖRÖS, 1904.

Sörös Pongrácz: A bakonybéli apátság története II. ERDÉLYI László (szerk.): *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. IX. 367. Budapest, 1904.

SZAKÁCS 2013.

Szakács Béla Zsolt: Két altemplom – Pannonhalma és Tihany. GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor – SZÉKELY Miklós (Szerk.): *Als ich can*. Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára. Budapest, 2013, 14–23.

SZAKÁCS, 2022.

Szakács Béla Zsolt: *Árpád-kori építészet a Dunántúlon*. Opitz Historiae Artium 3. Budapest, 2022.

SZÉKESFEHÉRVÁR MŰEMLÉKEI

ENTZ Géza Antal (szerk.): *Székesfehérvár*. Magyarország műemlékei. Budapest, 2009.

SZIGETI, 1972.

Szigeti Kilián: Halper János (1817–1888) orgonaépítő mester élete és működése. *Soproni Szemle* 26. 1972/4. 307–320.

SZIGETI, 1982.

Szigeti Kilián: Das Wirken österreichischer Orgelbauer in Ungarn. SCHOLZ, Rudolf (herausgegeben): *Organa Austriaca*. III. Wien. 1982. 133–158.

SZÍJ, 1960.

SzÍj Rezső: *Várpalota. Fejezetek a város történetéből*. Budapest, 1960.

SZÍJ, 1965.

SzÍj Rezső: *Műemlékek és műalkotások Várpalotán*. Budapest 1965.

SZMRECSÁNYI, 1937.

SZMRECSÁNYI Miklós: *Eger művészetéről. Tanulmányok és jegyzetek a hazai barokk történetéhez.* Budapest, 1937.

SZ.N. 1941

SZ.N.: Füzfői Szent Imre kápolna, *Magyar Építőművészet* 1941/12. 398-399.

S. TAMÁS 1997.

S. TAMÁS Márta: Keresztelés Szentgálon. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 2. Veszprém-Debrecen, 1997. 454-460.

S. TAMÁS 2012.

S. TAMÁS Márta: *A szentgáli tanyavilág kialakulása és pusztulása.* Szentgál 2012.

TILHOF, 2000.

TILHOF Endre: *Tószok Berénd és temploma.* Fejezetek a község múltjából. Ajka, 2000. 31-32.

TOMISA, 2002.

TOMISA Ilona: *Katolikus egyház-látogatási jegyzőkönyvek. 16-17. század.* Budapest, 2002.

TORKOS

KÖBLÖS József (szerk.): „*Processus visitationis*”. *Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben.* A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 11. Pápa, 2011.

TÓTH, 1967.

TÓTH Sándor: XIII. századi építőműhely Veszprémben. A Bakonyi Múzeum kőtarának ismertetése III. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6. Veszprém, 1967. 163-182.

TÓTH, 1980.

TÓTH Sándor: Felsőörs késő román templomtornya. *Művészet* XXI. 1980. 22-26.

TÓTH, 2000.

TÓTH Sándor: A felsőörsi préposti templom nyugati kapuja. *Műemlékvédelmi Szemle.* 2000. 53-76.

TÖLCSÉRY, 1895.

TÖLCSÉRY Ferencz: *A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló veszprémi római katolikus főgymnasium története.* (1711–1895). Veszprém, 1895.

URBÁN, 2020.

URBÁN Erzsébet: Templomépítészet a két világháború között a veszprémi püspökség területén. KARLINSZKY –VARGA, 2020. 387-404.

VADAS–RÁCZ, 2010.

VADAS András–RÁCZ Lajos: Éghajlati változások a Kárpát-medencében a középkor idején. *Agrártörténeti Szemle* 51. 2010. 39–62.

VAJKAI 1959.

VAJKAI Aurél: *Szentgál. Egy bakonyi falu néprajza.* Budapest 1959.

VAJKAI 1987.

VAJKAI Aurél: *Szentgál. Egy bakonyi falu folklórja.* Budapest 1987.

VÁRADY 1987.

VÁRADY József.: Református templomaink. Debrecen 1987.

VARGA, 2006.

VARGA Lajos: Pásztó városának kísérlete a kegyúri jog megszerzésére a 19. században. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum* 18. 2006/1–2. 97–106.

VERESS D., 1997.

VERESS D. Csaba: Súly 1000 éve. Súly, 1997.

VIDA 2021.

VIDA Beáta: *A ciszterci rend története a középkori Magyar Királyságban, különös tekintettel a zirci apátságra.* Zirc története I. Zirc, 2021

VILÁGHÍRADÓ 1943.

Mattioni Eszter ékkövekből kirakott mozaikjai. Magyar Világhíradó 1001/7. bejátszás, 1943. április. Azonosító: mvh-1001-07. <https://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5001>, utolsó letöltés: 2024.05.28.

VIRÁNYI, 1867.

VIRÁNYI Vilmos: *Honvédtiszti koszoru az 1848/9 évből.* Pest, 1867.

VMFN, 1982.

Veszprém Megye Földrajzi Nevei I. A tapolcai járás. Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 156. Budapest, 1982.

VOIT, 1940.

VOIT Pál: A Füzfői Szent Imre kápolna. *Szépművészet* 1940/3. 71–72.

VOIT, 1960.

VOIT Pál: Tervek, mesterek és mű. *Művészettörténeti Értesítő* 9. 1960. 265–279.

VOIT, 1970.

VOIT Pál: *A barokk Magyarországon.* Budapest, 1970.

VOIT, 1979.

VOIT Pál „Franz Anton Pilgram” című doktori értekezéséről. (Garas Klára opponensi véleménye. Voit Pál válasza.) *Művészettörténeti Értesítő* 28. 1979. 196–206.

VOIT, 1982.

VOIT Pál: *Franz Anton Pilgram.* Budapest, 1982.

WERTNER, 1892.

Wertner Mór: *Az Árpádok családi története.* Nagybecskerek, 1892.

WETTSTEIN 2018.

WETTSTEIN Domonkos: *Regionális stratégiaalkotás a Balaton-part rekreációs célú építészetében (1929–1979).* PhD-értekezés, BME, Budapest, 2018.

ZEILER, 1997.

ZEILER, Martinus: *A magyar királyság leírása.* Szekszárd, 1997.

ZSIRAY, 1978.

ZSIRAY Lajos: A lövöldi karthauzi kolostor. *Műemlékvédelem* 22. 1978. 1. 19–23.